

YANGI O'ZBEKISTON SHAROITIDA BARKAMOL SHAXSNI SHAKLLANTIRISHNING PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MEXANIZMLARI VA ULARNING AMALIY SAMARADORLIGI

Rustamova Ma'mura Asqar qizi

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti

Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (boshlang'ich ta'lim)

1-kurs magistranti

Ilmiy rahbar: Jahongir Shoturayev p.f.f.d (PhD). dots.v.b

ANNOTATSIYA. Ushbu ilmiy maqolada Yangi O'zbekiston sharoitida barkamol shaxsni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari (qadriyatga yo'naltirilgan tarbiya, kompetensiyaga asoslangan ta'lim, motivatsion-regulyativ qo'llab-quvvatlash, refleksiya va metakognitiv boshqaruv, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, oila-maktab-mahalla hamkorligi, raqamli ta'lim muhitida xavfsiz rivojlanish) tizimli yondashuv asosida tahlil qilinadi. Shuningdek, mazkur mexanizmlarning amaliy samaradorligini ta'minlaydigan shartlar, indikatorlar va baholash mezonlari taklif etiladi.

KALIT SO'ZLAR: barkamol shaxs, tarbiya, kompetensiya, motivatsiya, o'zini boshqarish, refleksiya, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar

KIRISH. Yangi O'zbekiston sharoitida barkamol shaxsni shakllantirish masalasi "faqat ta'lim" doirasidagi vazifa emas, balki ijtimoiy taraqqiyotning strategik omili sifatida namoyon bo'lmoqda. Barkamol shaxs – bu bilimli bo'lish bilan cheklanmaydigan, balki ongli fuqarolik pozitsiyasiga ega, ma'naviy-axloqiy mezonlarni ichki e'tiqodga aylantirgan, tanqidiy va ijodiy fikrlay oladigan, muloqotga kirishuvchi, jamoada ishlay oladigan, o'zini boshqara oladigan, sog'lom turmush tarziga intiladigan, kasbiy va hayotiy maqsadlarini rejalashtiradigan integrativ shaxs tipidir. Bunday shaxsni shakllantirish jarayoni, tabiiyki, murakkab ko'p omilli tizim bo'lib, pedagogik ta'sirlar va psixologik jarayonlar o'zaro uyg'unlashgandagina barqaror natija beradi.

So'nggi yillarda ta'lim mazmunini kompetensiyaga yo'naltirish, tarbiya tizimini yangilash, o'qituvchi kasbiy kompetensiyalarini kuchaytirish, oila-maktab-mahalla hamkorligini institutsional asosda mustahkamlash, raqamli ta'lim muhitini

kengaytirish kabi yoʻnalishlar barkamol shaxs tarbiyasining ijtimoiy-pedagogik poydevorini kengaytirdi. Biroq amaliyot shuni koʻrsatadiki, tashkiliy islohotlar oʻz-oʻzidan kutilgan natijani bermaydi; natija taʼlim jarayonining “ichki mexanizmlari” qay darajada ishga tushirilganiga bogʻliq. Yaʼni oʻquvchi shaxsida motivatsiya, maqsad qoʻyish, oʻzini nazorat qilish, emotsiyalarni boshqarish, ijtimoiy rollarni qabul qilish, qadriyatlarini ichki eʼtiqodga aylantirish (internalizatsiya), refleksiya va metakognitiv koʻnikmalar shakllanmasa, taʼlimdagi tashqi yangilanishlar “qogʻozdagi muvaffaqiyat” boʻlib qolishi mumkin.

METODOLOGIYA. Tadqiqot metodologik asosini tizimli yondashuv, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlim konsepsiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, faoliyat nazariyasi, ijtimoiy-kognitiv yondashuv hamda tarbiyaviy muhit nazariyalari tashkil etadi. Maqola konseptual-tahliliy xarakterda boʻlib, quyidagi metodlar qoʻllanildi:

1. nazariy tahlil va sintez (pedagogik va psixologik manbalardagi qarashlarni umumlashtirish);
2. modellashtirish (mexanizmlararo bogʻliqlikning konseptual modelini yaratish);
3. indikatorlash va mezonlash (amaliy samaradorlikni baholash koʻrsatkichlarini ishlab chiqish);
4. pedagogik dizayn yondashuvi (maqsad–faoliyat–baholash mosligini taʼminlash).

Amaliy samaradorlikni tushuntirish uchun “kirish (resurslar) – jarayon (taʼsirlar) – chiqish (natijalar)” mantiqiy ramkasi ishlatildi. Natijalar darajasi esa uch qatlamda talqin qilindi:

- A) qisqa muddatli (dars va modul yakuni);
- B) oʻrta muddatli (chorak/yarim yillik);
- C) uzoq muddatli (oʻquv yili yakuni va barqaror xulqiy odatlar).

NATIJALAR

1. Barkamol shaxsni shakllantirishning integrativ modeli
Barkamol shaxs tarbiyasi samarali boʻlishi uchun pedagogik va psixologik mexanizmlar quyidagi integrativ “zanjir”da ishlashi zarur: Maqsadni aniqlash (pedagogik) → 2) Shaxsiy maʼno berish (psixologik) → 3) Faoliyatni tashkil etish (pedagogik) → 4) Ichki motivatsiya va irodaviy boshqaruv (psixologik) →

5) Refleksiya va baholash (pedagogik+psixologik) → 6) Barqaror xulq va kompetensiya (natija).

Bu zanjirda eng zaif bo'g'in ko'pincha "shaxsiy ma'no" va "ichki motivatsiya" qismidir. O'quvchi uchun maqsad tashqi (bahoga, nazoratga) bog'lanib qolsa, barkamol shaxsga xos sifatlar (mas'uliyat, halollik, tashabbus, empatiya, ijtimoiy faollik) barqaror odatga aylanishi qiyinlashadi. Shuning uchun tarbiyaviy ta'sirlar "ishontirish"dan ko'ra "tajriba orqali anglash"ga ko'proq tayansa, internalizatsiya kuchayadi.

2. Asosiy pedagogik mexanizmlar

A) Qadriyatga yo'naltirilgan tarbiyaviy muhit. Maktabning ichki madaniyati (muomala tili, adolat, o'quvchiga munosabat, qoidalar barqarorligi, rag'bat va javobgarlik muvozanati) o'quvchining axloqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Qadriyat "dars mavzusi" sifatida emas, "maktab hayotining normasi" sifatida yashashi zarur.

B) Kompetensiyaga asoslangan ta'lim dizayni. Barkamol shaxs sifatleri kompetensiyalar orqali amaliy ko'nikmaga aylanadi: tanqidiy fikrlash, muammo yechish, muloqot, hamkorlik, raqamli savodxonlik, o'zini boshqarish. Dars faqat ma'lumot uzatish bo'lib qolsa, kompetensiya shakllanmaydi; dars vazifa, muammo, loyiha, munozara, tajriba, tahlil kabi faol formatlarda qurilishi kerak.

4. Amaliy samaradorlik indikatorlari va monitoring jadvali
Quyidagi jadval ta'lim muassasasida barkamol shaxs tarbiyasi samaradorligini amaliy kuzatish uchun soddalashtirilgan monitoring namunasi sifatida taklif etiladi.

Jadval. Barkamol shaxs rivojlanishi uchun indikatorlar

Yo'nalish	Asosiy indikator	Kuzatish usuli	Davriylik	Mezon daraja) (3)
Motivatsiya	O'qishga qiziqish, maqsadning aniqligi	ichki mini-intervyu, refleksiya varaqasi	oyiga 1 marta	past- o'rtacha- yuqori

Yo'nalish	Asosiy indikator	Kuzatish usuli	Davriylik	Mezon daraja) (3
O'zini boshqarish	Vaqtni rejalash, vazifani yakunlash	portfel, reja-jurnal	haftalik	past– o'rtacha– yuqori
Muloqot hamkorlik	va Jamoada rol olish, tinglash, fikr bildirish	kuzatuv varaqasi, tengdosh baholash	har modul	past– o'rtacha– yuqori
Axloqiy barqarorlik	Halollik, mas'uliyat	intizom, xulqiy holat tahlili, sinf rahbari chorak qaydlari		past– o'rtacha– yuqori
Ijtimoiy faollik	Tashabbus, volontyorlik, loyihalarda ishtirok	loyiha hisobotlari	yarim yillik	past– o'rtacha– yuqori
Refleksiya	Xatodan chiqarish, baholash	xulosa o'zini reflektiv kundalik	haftalik/oylik	past– o'rtacha– yuqori

MUHOKAMA. Olingan tahlillar shuni ko'rsatadiki, barkamol shaxsni shakllantirishda “metodlar ko'pligi” emas, “mexanizmlarning uyg'unligi” hal qiluvchi omildir. Ko'plab maktablarda tarbiyaviy ishlar alohida tadbirlar tizimi sifatida yuritiladi: bayramlar, uchrashuvlar, sinf soatlari, ma'naviyat kunlari. Bular zarur, ammo yetarli emas. Agar darsdagi pedagogik dizayn (maqsad, faoliyat, baholash) shaxsiy ma'no va o'zini boshqarish mexanizmlarini qo'zg'atmasa, tarbiyaviy tadbirlar o'quvchining ichki dunyosiga chuqur kira olmaydi. Natijada “biladi, lekin qilmaydi” paradoksi yuzaga chiqadi: o'quvchi qadriyatlar haqida gapira oladi, ammo real vaziyatda ularni tanlashga ichki tayyorgarlik yetishmaydi.

XULOSA

Yangi O'zbekiston sharoitida barkamol shaxsni shakllantirishning pedagogik-psixologik mexanizmlari bir-birini to'ldiradigan yagona tizim sifatida qaralgandagina amaliy samaradorlik beradi. Pedagogik mexanizmlar (kompetensiyaviy dizayn, faol metodlar, tarbiyaviy muhit, mezonli baholash, hamkorlik) o'quvchining psixologik mexanizmlarini (motivatsiya, shaxsiy ma'no, o'zini boshqarish, qadriyatlar internalizatsiyasi, ijtimoiy-emotsional ko'nikmalar, refleksiya) ishga tushirishi lozim.

Barkamollik shiori darslik yoki devoriy stendda qolmasligi uchun ta'lim jarayoni "maqsad–faoliyat–baholash–refleksiya" sikli orqali boshqarilishi, natijalar esa faqat akademik ko'rsatkichlar bilan cheklanmay, shaxsiy rivojlanish indikatorlari bilan ham o'lchanishi kerak.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Avloniy A. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: O'zbekiston, (turli nashrlar).
3. Abdullaeva D., To'raqulov X. Pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: (o'quv qo'llanma nashrlari asosida).